

DEBATS D'EDUCACIÓ

La crisi de la cohesió social: escola i treball en temps d'incertesa

Robert Castel

DEBATS D'EDUCACIÓ | 13

Una iniciativa de

Amb la col·laboració de

Text de la conferència de Robert Castel a l'Auditori MACBA de Barcelona el 15 de juliol de 2009 en el marc de Debats d'Educació.

Edició: Fundació Jaume Bofill
Provença, 324. 08037 Barcelona
Tel. 93 458 87 00
Fax 93 458 87 08
fbofill@fbofill.cat
www.fbofill.cat

Octubre 2009

Disseny gràfic: Amador Garrell

Impressió: Alta Fulla · Taller
Dipòsit Legal: B. 42520-2009
ISBN: 978-84-692-6757-8

Els agraeixo la seva invitació, que m'honora molt. És un plaer per a mi tenir l'oportunitat de debatre amb vostès, ja que justament em trobava a Barcelona. Però alhora aquesta invitació em posa en compromís una mica. En primer lloc, cal que els demani disculpes per no poder expressar-me en català, ni tampoc en castellà. És un primer handicap. N'hi ha un altre: no conec prou bé la situació espanyola per poder argumentar el que exposaré basant-me en el que succeeix aquí. Per tant, recolzaré tot el que digui, necessàriament, en allò que passa a França. De totes maneres, em sembla que les situacions dels nostres dos països són suficientment properes perquè la interpretació que proposo pugui tenir sentit en el seu context. En tot cas, n'haurem de parlar. En tercer lloc, i és potser el punt més crític, no sóc en absolut especialista en els problemes de l'educació. El que exposo ho he elaborat bàsicament a partir de les transformacions que pateixen el món laboral, la protecció social i l'estatus que s'atorga a l'individu avui dia a les nostres societats. Els problemes de l'educació estan molt lligats a aquestes transformacions. Tot i així, també tenen les seves especificitats, però sóc incapaç d'analitzar-les com a tals.

Per tant, el millor que puc fer, o el menys dolent, és en primer lloc mirar de presentar un marc general, és a dir, un procés de transformació que, a parer meu, afecta en primer lloc l'organització laboral, però també repercuteix en diferents institucions, una de les quals és l'escola. Tanmateix penso que caldrà deixar a la nostra discussió la tasca d'explicitar amb més precisió aquestes repercussions en l'educació. Així doncs, amb les reserves que acabo d'esmentar pel que fa a l'escola, hem decidit que titularia aquesta conferència: «La crisi de la cohesió social: treball i escola, o escola i treball, en temps d'incertesa».

Voldria proposar una interpretació de la crisi que travessem com que esmicola les nostres certeses i desregula les estructures d'organització i de transmissió a les quals estàvem acostumats. Perquè, parlant de crisi,

no es tracta només del cataclisme financer que va esclatar l'any passat i del qual tothom parla actualment. Em sembla que el que va succeir ara fa un any aproximadament és un episodi molt espectacular i especialment dramàtic d'un procés que es va iniciar molt abans. A l'Europa occidental, es va començar a parlar de crisi fa trenta anys, cap a la meitat dels anys setanta, potser una mica més tard a Espanya, tenint en compte el retard degut a l'herència del franquisme. Es va començar a parlar de crisi cap als anys setanta-vuitanta, doncs, però no se'n va copsar l'abast immediatament, i en parlaré més endavant.

Diem crisi, sí, però què és el que està en crisi? Crisi de què? Em sembla que és una crisi de la mateixa cohesió social o, més concretament, de la forma específica que va adoptar la cohesió social al final del capitalisme industrial i que detallaré una mica. Considerem la hipòtesi d'una «gran transformació», per parlar com Karl Polanyi, del conjunt de la nostra estructura social que va començar fa uns trenta anys. Aquesta transformació, per dir-ho d'entrada molt esquemàticament, és la sortida del capitalisme industrial, amb el replantejament de les formes de regulació a les quals havia arribat finalment cap als anys seixanta-setanta, i el pas cap a un nou estat del capitalisme, més salvatge, que imposa cada cop més una competència exacerbada a nivell internacional amb la globalització i, en particular, la dominació cada cop més gran del capital financer internacional.

Aquesta crisi, o aquesta transformació, afecta gairebé tots els sectors de l'existència social i les principals institucions, entre les quals hi ha l'escola, però deia que no puc tenir la pretensió de cobrir tots aquests sectors, i per tant estic obligat a fer una tria. Insistiré molt en les transformacions que s'han produït en primer lloc en l'àmbit laboral. Provaré de justificar que aquestes transformacions laborals són d'alguna manera l'epicentre d'aquesta crisi, que després repercuteix molt més enllà, sobretot en l'àmbit de les proteccions, de la protecció social. Penso que hi ha una relació profunda entre crisi laboral i crisi de la protecció social, i ho intentaré desenvolupar una mica. A més, haurem d'anar més lluny perquè penso que la crisi laboral, la crisi de les proteccions, desestabilitza un nombre creixent d'individus que ja no gaudeixen de les condicions bàsiques per assegurar la seva independència econòmica i social. I és cert que, a tra-

vés de la crisi laboral i la de les proteccions, es perfila cada cop més una «societat dels individus», tal com Norbert Elias havia començat a dir. Però hem de ser conscients que aquesta promoció de l'individu també es paga amb la invalidació de certes categories d'individus que no tenen els mitjans per respondre a l'imperatiu que ara s'adreça a tothom i pertot arreu: el de comportar-se com individus responsables. I miraré a continuació de formular-ne una de les implicacions amb la construcció d'una categoria d'individus que anomeno els «individus per defecte».

Ara, en dir això, tampoc no haurem tocat encara el tema de l'educació pròpiament dita, i l'abordaré simplement sota la forma d'una quarta pregunta. En quina mesura aquesta dinàmica de la crisi que intento desentrellar també pot donar compte de la crisi de l'escola, que afecta els seus públics i les seves formes de funcionament? De fet, m'estimaria més que provéssim de reflexionar-hi plegats, perquè molt de vostès hi tenen coses més concretes a dir que no pas jo.

Per començar, em sembla que per poder apreciar les característiques i la magnitud d'una transformació, cal recordar mínimament la situació anterior, la configuració de la qual ha estat trastornada per la crisi. Quina era, doncs, la forma de cohesió social que prevalia abans que aquesta «crisi» no es desfermés a principis dels anys setanta? Penso que podríem dir que el mateix capitalisme industrial va començar a implantar-se d'una manera molt salvatge. Mirem, per exemple, la condició dels proletaris de la primera meitat del segle XIX, a la vegada miserables i menyspreats, que literalment perdien la vida per guanyar-se-la, víctimes d'una total inseguretat social. Tanmateix, després d'una llarga història de més d'un segle, s'havien trobat unes formes d'equilibri. És el que va anomenar-se *el compromís social del capitalisme industrial*, que va afirmar-se en aquells anys seixanta i a principis dels setanta. És a dir, una certa forma d'equilibri entre els interessos del mercat, del capital, d'una banda, que permet la rendibilitat i la competitivitat de les empreses i, de l'altra, els interessos del món laboral que accepta o es resigna a la subordinació salarial i, per tant, al règim del capitalisme, però que es beneficia en contrapartida d'una certa seguretat i de determinades proteccions: un sou que es considera més o menys decent, el que anomenem a França el SMIC (salari mí-

nim interprofessional de creixement), un dret laboral contra l'arbitrarietat des empresaris i unes proteccions suficientment fortes: dret a la sanitat, dret a la indemnització de l'atur, dret a la jubilació, etc. És cert que aquest compromís era una mica primparat, com tots els compromisos. No impedia els conflictes; deixava que subsistissin injustícies i desigualtats que podien ser molt importants. Però al mateix temps assegurava a la majoria de la població, si més no a les democràcies de l'Europa occidental, una àmplia protecció social i les condicions mínimes de cara a una certa independència econòmica i social.

No era una solució heroica dels problemes, és clar, i la revolució no havia esclatat, almenys a l'Europa occidental. Tot i així, no era pas un canvi irrellevant. Gairebé s'havia transformat la mateixa naturalesa de la condició salarial. Per fer-se'n càrrec, bastaria comparar la situació d'aquest proletari miserable i menyspreat que he evocat fa un moment amb la d'un assalariat mitjà als anys seixanta-setanta a França, Alemanya o la Gran Bretanya. Gaudia de les condicions bàsiques, els recursos i els drets que li permetien comportar-se com un individu de ple dret en la societat.

Tanmateix, i en realitat és per això que he fet aquest petit excurs històric, aquesta consolidació de la condició salarial que acabo d'evocar, aquesta promoció d'una seguretat social prou generalitzada s'havia fet mitjançant *formes d'organització col·lectives*: col·lectius laborals associats al desenvolupament de la gran indústria; sindicats poderosos que representaven els interessos col·lectius de grans categories homogènies de treballadors; convenis col·lectius gràcies als quals ja no era una persona aïllada qui signava un contracte amb l'empresari –que en aquest cas sempre l'estafava–, perquè l'assalariat ara es podia recolzar en uns pactes col·lectivament negociats o imposats; regulacions del dret laboral i de la protecció social que representa els drets col·lectius; desenvolupament d'un sistema de serveis públics eficients, que també és el senyal que els interessos col·lectius predominen sobre els privats. És el reconeixement del fet que hi ha serveis massa importants per a la col·lectivitat perquè se subjectin a la llei del mercat, i podem destacar que en aquests serveis públics l'educació nacional ocupa un lloc privilegiat. Als països industrialitzats de l'Europa occidental, els sistemes escolars han aconseguit proporcionar una educació sòlida, si més no a nivell de primària, al conjunt

de nens de la Nació. Penso, doncs, que els sistemes públics, dels quals l'educació nacional n'és un dels exemples més importants, s'emmarquen en aquest conjunt de col·lectius. I també esmentaria el paper de l'estat en aquest sistema de garanties col·lectives, l'estat social del qual podríem dir que, en el fons, és el col·lectiu dels col·lectius donat que és el que garanteix aquestes proteccions, aquests serveis, i els dóna força de llei.

Per tant, podem afirmar que en aquesta configuració de la cohesió social tal com es va imposar al final del capitalisme industrial, *és el col·lectiu el que protegeix i és el col·lectiu el que assegura*. Pel fet que els individus estan integrats a diferents nivells en grans sistemes de garanties col·lectives, disposen de recursos i de drets que són les condicions mínimes de la seva independència social.

Penso que és des d'aquest rerefons que podem comprendre la naturalesa i la magnitud de la crisi tal com es va desencadenar als anys setanta. El capitalisme industrial havia assolit aquestes formes relatives d'equilibri col·lectiu. El nou capitalisme que s'estableix a partir d'aquests anys i a principis dels vuitanta farà trontollar i, finalment, dissoldrà aquestes formes de regulació col·lectiva. És el punt en el qual hem d'insistir. Aquest nou capitalisme imposa una dinàmica de *descol·lectivització o de reindividualització*.

Això és cert, per començar, en l'àmbit de l'organització laboral. Assis- tim des d'aquest moment a una individualització creixent de les tasques laborals que exigeixen, diuen, la mobilitat, l'adaptabilitat, l'aptitud per enfrontar-se als canvis, i, alhora, a l'esmicolament de la majoria dels col·lectius de treball. Per exemple, als grans bastions del capitalisme industrial, com les fàbriques d'automòbils, ara la feina es fa en petites unitats que se suposa que gestionen la seva pròpia producció. Contracten treballadors temporals, eventuals; practiquen sobretot la subcontractació, i així els antics col·lectius laborals, dels quals el taylorisme n'era el paradigma, es trenquen i, gairebé sempre, els empleats, els treballadors, s'han d'espavilar pel seu compte i rivalitzen entre ells, els uns contra els altres.

S'observa la mateixa demanda de mobilitat en el pla de les carre- res professionals, que s'emmarquen cada cop menys en les regulacions col·lectives de l'ocupació estable. Cal canviar sovint de feina, alternar

períodes d'ocupació i desocupació i de vegades trobar-se a l'atur. Crec que podríem afirmar que l'atur de masses i la precarització de les relacions laborals són les dues grans característiques que han emergit i ara dominen el món laboral, a la inversa de la situació que prevalia fa trenta anys, caracteritzada per la quasi plena ocupació i per l'hegemonia d'una ocupació a temps complet, fermament apuntalada pel dret laboral i la protecció social. Òbviament, és un canvi fonamental perquè tendeix a fragilitzar, fins i tot a dissoldre, el sòcol sobre el qual s'havia construït la societat salarial.

En podríem parlar molta estona, però evidentment no tenim temps. Tanmateix voldria destacar que no solament hi ha un atur massificat, i això vol dir que el nou capitalisme que s'ha instaurat no sembla capaç d'assegurar una plena ocupació, sinó que, i és igual d'important o més, hi ha avui dia una multiplicació d'activitats que es desenvolupen per sota de l'ocupació, que estan mal remunerades, mal protegides. Com si aquest nou capitalisme no estigués gaire interessat en una autèntica plena ocupació, perquè l'ocupació és costosa, dóna als treballadors unes garanties que es poden veure com uns obstacles al lliure desenvolupament de les empreses. En tot cas, si aquest nou capitalisme no té necessitat de la plena ocupació, sí que té necessitat de la plena activitat perquè encara no s'ha inventat res més, a part del treball, per crear riquesa. Aleshores, cal treballar. Cal que tothom treballi. No sé si és exactament així a Espanya, però a França és el que van repetint des de ja fa anys, amb molta insistència, començant pel nostre president de la República: «treballar més per guanyar més». I això s'acompanya d'una condemna dels que no treballen, els que viuen de subsidis, que es consideren com uns paràsits, o els aturats, a qui acusen de ser «aturats voluntaris», com si fos culpa seva. Hi ha, doncs, una mena de xantatge que s'exerceix pel fet que tothom està obligat a treballar. I si tothom ha de treballar, no s'ha de ser massa primmirat i, en última instància, s'ha de deixar de ser-ho del tot pel que fa a les contrapartides relacionades amb el treball, a nivell de salari i de protecció social. I és així, per exemple, com un es converteix en treballador pobre. I aquesta categoria del treballador pobre ha tornat a la superfície, si ho puc dir així, en el panorama social, almenys a França, des d'uns deu anys ençà. Evidentment, hi va haver treballadors pobres durant molt temps, i la

pobresa va ser, precisament, la caracterització secular de la condició de treballador. Però era abans d'aquest desenvolupament del conveni social del qual he parlat fa un moment. I ara veiem com reapareix aquesta figura del treballador pobre, amb persones que treballen però no aconsegueixen mitjançant la seva feina els recursos bàsics per satisfer les seves necessitats i les de la seva família.

Per tant, crec que hi ha hagut una transformació considerable en l'ordre laboral, i en podríem parlar llargament. El que vull afegir és que aquests canvis que s'han donat en l'ordre laboral tenen una incidència directa en el *sistema de proteccions*. Que hi hagi una relació directa entre règim laboral i règim de les proteccions, és gairebé una evidència, si més no a França, on les cobertures socials, en tot cas les més fortes, es van construir sobre la base d'una feina estable. És el sistema de les assegurances, de les assegurances socials que a França, i penso que també en part a Espanya, estan finançades majoritàriament amb cotitzacions empresarials i salarials que provenen del treball. I ja s'entén que aquest sistema estigui greument afectat per l'atur massificat i aquesta precarització del treball de la qual acabo de parlar, perquè hi ha un nombre creixent de persones que ja no es poden beneficiar d'aquesta mena de proteccions, sigui perquè no treballen, sigui perquè treballen en unes condicions tan precàries i degradades que no poden pagar-se l'assegurança amb la feina.

És per això (i penso que no és una casualitat) que a França, també des de la meitat dels anys setanta, hem vist com es multiplicava una altra forma de protecció que obeeix a la lògica dels *mínims socials*. La renda mínima d'activitat, de la qual segurament han sentit a parlar –l'anomenada R.M.I.– és especialment característica d'aquesta orientació. A més, cal afegir-hi tot el que s'anomena polítiques d'inserció, la política de la ciutat, el tractament social de l'atur i una colla de disposicions conegudes com mesures de lluita contra la precarietat i l'exclusió social. Suposo que a Espanya tenen, si més no parcialment, l'equivalent. Cal destacar, d'una banda, que aquestes proteccions són inferiors a les que s'havien construït a partir del treball. D'altra banda, també s'atorguen sota condició de recursos, com se sol dir, és a dir, que els seus beneficiaris han de mostrar que tenen necessitat d'aquestes prestacions perquè estan per sota del règim

comú dels intercanvis alimentats pel treball. No dic això per condemnar aquestes mesures, que són útils, i fins i tot necessàries, per a persones en gran dificultat. Tot i així, penso que s'ha de fer constar la inferioritat d'aquest tipus de proteccions, que desemboquen en situacions una mica curioses i híbrides, amb gent que acaba sent en part treballadors i en part subsidiats. Podria donar-ne exemples, però no voldria cansar-los amb referents francesos, i tampoc no sabria recolzar-me en mostres de la situació espanyola. Hi ha, per exemple, el que anomenem «contractes assistits», o també una altra mesura molt important que s'està adoptant actualment, el que en diuen «renda de solidaritat activa», presentada com la gran mesura social del govern actual de Nicolas Sarkozy. Vol dir que s'incentiva la gent a buscar una feina, però es tracta, moltes vegades, d'unes quantes hores a la setmana, o bé d'un contracte de sis mesos, que potser es pot renovar, però no necessàriament. Així la gent treballa una mica –són mig treballadors, o quarts de treballador– i, alhora, treu la meitat o tres quartes parts dels seus ingressos de l'erari públic, de la solidaritat nacional. No dic això, repeteixo, per condemnar aquest tipus de mesures. Seria una mica lleuger perquè aquesta gent, és clar, en tenen necessitat, i això els pot ajudar. Però no deixa de ser una degradació bastant considerable tant pel que fa a l'estatus de l'ocupació com en relació a un sistema de protecció basat en el treball.

Podríem dir que assistim no només a una mena de remercantilització del treball, sinó també a una certa *remercantilització de la protecció social*. Penso que cal evitar afirmacions massa brutals. Tractant-se de la protecció social, no és una mercantilització directa. La gent no es ven les proteccions en un mercat com si fos un producte comercial. No es pot vendre el dret a la jubilació, per exemple, en un mercat. Però podem constatar que es debiliten les proteccions incondicionals que estaven totalment fora de la lògica dels mínims socials. Al mateix temps, les noves proteccions estan cada cop més sotmeses a unes *contrapartides*. Suposo que vostès coneixen l'equivalent d'aquest fenomen a Espanya, perquè és una orientació de la política europea, el que s'anomena «l'activació de les despeses passives». L'activació de les despeses passives, vol dir que ja no s'haurien d'atorgar automàticament recursos, o ingressos. Hi hauria d'haver sempre una contrapartida per part del beneficiari. Dit d'altra ma-

nera, cal que la persona a qui ajudem doni alguna cosa a canvi, faci un esforç, per tal que «s'activi», per tal que no sigui un consumidor passiu de les prestacions, un simple subsidiat. Cosa que parteix, certament, d'una bona intenció, perquè mai no és bo de ser un mer subsidiat. Amb tot, cal constatar alhora que així s'introdueix una lògica mercantil en les polítiques socials. És un “dóna-me'n que te'n donaré”, no hi ha prestació sense contrapartida.

Ara bé, penso que moltes vegades això és demanar molt, i massa, a persones que tenen molt poc per donar. Un beneficiari de prestacions socials és algú que està en una situació difícil, que no té feina, per exemple, que té una sèrie de problemes. És potser demanar-li massa. Com ara demanar-li que planifiqui, com es fa a França en les polítiques d'inserció, un projecte de vida per canviar i tirar endavant. Això no es demana a tothom cada dia, no es demana gaire sovint ni a persones que tenen posicions prou estables, prou segures. Penso que aquesta introducció de la lògica de les contrapartides significa la introducció d'una lògica mercantil en un espai que, a parer meu, no hauria d'estar sotmès a aquesta exigència perquè em sembla que les persones en dificultat haurien de tenir un *dret* a l'auxili. És a dir, haurien de ser considerades com a ciutadans i, en aquest cas, tenen el dret a ser ajudats i no han d'entrar en aquesta lògica mercantil de la contrapartida que sovint són incapaços d'assumir. En tot cas, ho sotmeto a discussió.

Exposaré una altra de les implicacions d'aquesta gran transformació que afecta aquest cop l'estatus del mateix l'individu o, en tot cas, d'un gran nombre d'individus que he proposat anomenar «individus per defecte», o per mancança, perquè la degradació del treball i de les proteccions pot comportar una degradació de l'individu mateix, o, si més no, d'unes categories d'individus que són privats de la capacitat de comportar-se amb aquesta mínima independència de la qual parlava fa un moment. Crec que això es pot comprendre si entenem que un individu no és una mena d'entitat que cau del cel, dotada de totes les seves capacitats. Per poder-se comportar com un individu, hi ha d'haver condicions i suports. De fet, la història social mostra, tot i que no tinc temps de desenvolupar aquesta demostració, que l'individu modern, aquell que s'allibera de les

imposicions tradicionals, ha tingut necessitat, per poder-se comportar com un ésser responsable, del suport de la propietat. De fet, és per això que els proletaris que he evocat fa un moment no tenien, pròpiament, estatus d'individu. Eren absolutament menyspreats, se'ls veia com uns «nous bàrbars», com deien a l'època, i no tenien res a veure amb la concepció de l'individu modern tal com es proclama a la *Declaració dels drets de l'home i del ciutadà*, lliure i responsable. El proletari no podia ser aquest individu. En canvi, aquests proletaris miserables van adquirir l'estatus d'individu de ple dret des del moment que van adquirir, o conquerir, drets. Es van tornar propietaris de recursos i drets suficients per quedar alliberats de la necessitat. I podríem dir que va haver-hi una generalització i una democratització de la capacitat de ser positivament un individu quan la gran majoria de la població d'un país com França, per exemple, però no únicament França, va tenir a l'abast aquests recursos i aquestes proteccions necessàries per viure la seva vida amb aquesta independència.

Però insisteixo de nou en el fet que la solidesa de l'estatus de l'ocupació laboral era la base sobre la qual el treballador treia la major part dels seus recursos i proteccions. Podem imaginar que quan aquest sòcol s'esmicola, o, amb més raó, quan desapareix, els propis individus es fragilitzen i, en última instància, es troben completament invalidats. És el cas de l'aturat de llarga durada. Tots els estudis sobre l'atur mostren prou que allò que perd l'aturat, no és només el seu sou. Pot arribar a trencar-se la seva identitat social. També és el cas dels joves que busquen feina i *galèrent*, com diem en francès, que es busquen la vida amb moltes dificultats. Hi havia una expressió al segle XIX que s'aplicava a una gran part del poble: *vivre au jour la journée*, que és com dir «viure al dia del jornal». I penso que avui, en les nostres societats, hi ha cada cop més persones que «viuen al dia del jornal», i, per tant, són incapaces de ser individus de ple dret. No és pas que no en tinguin ganes. Simplement no se'ls proporciona els mitjans per ser aquests individus que voldrien ser, perquè estan mancats de recursos i suport per realitzar aquesta aspiració. I em sembla que en una època en què, especialment des de la ideologia liberal dominant, se celebra l'individu, el sentit de les responsabilitats, l'afany de projectes, la necessitat d'alliberar-se de les traves estatals i burocrà-

tiques, cal interrogar aquesta ideologia dominant. Personalment, penso que l'individu és de ben segur el valor de referència de la nostra societat i que ser un individu lliure i responsable segons el model de la Declaració dels drets de l'home i del ciutadà és un bell ideal, i fins i tot, segurament, un ideal insuperable. Ara, des d'un punt de vista sociològic, no passa de ser un ideal, perquè hi ha maneres problemàtiques de ser un individu, i fins i tot situacions, cada cop més nombroses, en què uns individus estan totalment mancats dels recursos bàsics per realitzar aquesta ambició.

És un tema que els proposo perquè hi reflexionem tots plegats. La dinàmica de la modernitat, de la promoció de l'individu, també pot comportar tendències a invalidar i desqualificar els individus. Em sembla que el paper de la sociologia és, entre altres coses, de parar atenció a aquestes zones una mica grises, una mica vergonyoses de la vida social. Avui dia s'exalta el fet de ser subjecte, de ser individu. Malauradament, no tothom s'ho pot permetre, i aquesta mancança, l'hem de prendre en consideració molt seriosament. Aquesta és una de les línies principals que es podria seguir per intentar donar compte d'aquesta crisi actual. I podríem considerar l'episodi de la crisi que vivim actualment, aquesta crisi financera que va esclatar l'any passat, com un pas fins al límit d'aquesta dinàmica de desregulacions que he esmentat. Sóc conscient que aquesta crisi és en primer lloc una crisi financera, i que està específicament vinculada a les disfuncions del món financer internacional, a la follia dels bancs, etc. Però, alhora, se'n pot fer una anàlisi sistèmica en la prolongació d'aquestes dinàmiques de desproteccions que afecten l'ordre laboral, l'ordre de la protecció social. Des de fa vint anys, des de fa trenta anys, ens han anat repetint que les proteccions socials eren massa fortes, que l'estat social era massa poderós, que el dret laboral era un obstacle per al desenvolupament de les empreses. Va haver-hi unes reformes d'inspiració liberal que van retallar aquestes proteccions. Però la finançament total se situa al final d'aquest procés. Hi ha un vell proverbi xinès que diu «el peix es podreix pel cap». Però el cap no es podria si el cos no estigués en primer lloc malalt, gangrenat. Evidentment, és una metàfora, però podria ser una metàfora d'aquesta crisi. El cap del capitalisme és el capital financer internacional, i sembla ser que hi ha alguna cosa una mica podrida en el seu funcionament. Però això no hauria succeït si el que es produeix en el

pla de les finances no hagués estat prologat, preparat pel que ha passat abans en el cos, al nivell del que s'anomena «l'economia real» i el de l'organització laboral. En tot cas, diguem que és una hipòtesi que sotmeto al vostre criteri.

No tinc la pretensió d'haver estat exhaustiu pel que fa als diferents registres d'aquesta crisi, i he centrat el meu discurs en la degradació del treball i de la protecció social així com en l'estatus de determinats individus. Però una crisi d'aquesta magnitud afecta el conjunt de les institucions socials, de la família a l'escola, passant per les esglésies, els partits, els sindicats, les comunitats territorials... Ara bé, les afecta amb formes específiques que cal analitzar com a tals. Afortunadament o malauradament, no hi ha cap esperit enciclopèdic que pugui cobrir tots aquests camps, i és per això que hi ha especialistes de les diferents qüestions, com ara sociòlegs de l'educació. No puc pretendre ocupar aquest lloc. Diré únicament que penso que avui dia podem parlar d'una crisi del sistema d'ensenyament entès com una modalitat d'aquesta crisi general.

A França, hi ha un bon sociòleg de l'educació, que no és l'únic però és particularment interessant des d'aquest punt de vista. Es diu François Dubet, i potser alguns de vostès ja el coneixen. Parla de crisi del «programa institucional» de l'escola. El programa institucional clàssic de l'escola era un conjunt de procediments, matèries i pràctiques professionals homogènies, que inculcaven als alumnes no només coneixements escolars, sinó també normes de conducta, una autoritat del saber a la qual els alumnes havien de sotmetre's. L'escola, en el fons, funcionava com una instància de socialització diferent de la família, diferent del medi social, que suposadament imposava d'una manera homogènia a tots els alumnes coneixements bàsics per integrar-se a la vida social. I de fet, a França, el paper de l'escola, especialment l'escola republicana, «pública, laica, gratuïta i obligatòria», va ser fonamental per construir la unitat nacional. (Això constitueix potser una diferència important amb Espanya que, per bé o per mal, no va aplicar aquest centralisme, aquesta mena d'homogeneïtzació de la societat mitjançant l'escola). François Dubet parla de la decadència de la institució escolar descrivint les dificultats creixents que ha d'afrontar l'escola per realitzar un programa com aquest. L'escola moderna té cada cop més problemes per assumir aquest paper

homegeneïtzador. Com que no sóc, tal com he dit, especialista en el tema, l'únic que puc fer és remetre'ls a anàlisis més precises, especialment les de François Dubet.

Afegiré que, pel que fa a mi, em vaig adonar de la pertinència d'aquesta mena d'anàlisis arran d'un treball que vaig iniciar sobre els barris perifèrics i el tractament de les minories ètniques a França. Em sembla que la situació escolar als suburbis francesos il·lustra prou bé aquest fracàs actual del sistema escolar per imposar una cultura comuna a uns joves que pertanyen a les classes més desfavorides, i en particular als qui són d'origen immigrat.

L'índex de fracàs escolar, la proporció de joves que abandonen l'escola sense cap diploma, mostra sobradament que, si més no en determinats espais, l'escola és impotent per tenir aquest paper homegeneïtzador del que abans parlava. En el fons, podríem dir que la lògica escolar, amb el seu ideal de tractar amb igualtat tots els infants i assegurar-los les mateixes oportunitats d'èxit, està amenaçada per factors de dissociació social i antagonismes d'origen ètnic. Per tant, sembla que l'escola ja no pot limitar-se a dirigir-se a tots els alumnes de manera indiferenciada, i és el que, de fet, ha donat lloc a la creació del que anomenem a França zones d'educació prioritària (les ZEP), que en aquestes zones desfavorides com els barris perifèrics posen en marxa mitjans especials per mirar d'aplicar una discriminació positiva amb aquest joves. Em sembla que aquests projectes són extremament interessants, i valdria la pena parlar-ne. Ens fan paleses les relacions que existeixen entre les dificultats del sistema escolar i la crisi de l'escola, d'una banda, i aquests factors de dissociació social de què parlava abans: la degradació de l'ocupació, la pujada de la precarietat, l'increment de les desigualtats socials, la marginació de determinades categories de la població, etc.

Hi ha actualment, a França, una controvèrsia apassionant sobre aquestes formes d'aplicació de la discriminació positiva en el sistema escolar, és a dir, en el fons, sobre aquesta voluntat de fer més per als que tenen menys desplegant mitjans especials de cara als alumnes amb dificultats. És un objecte de controvèrsia, especialment entre els partidaris més intransigents de l'escola clàssica, que denunciïn aquestes pràctiques titllant-les de contradictòries respecte a l'ideal de l'escola de tractar amb

paritat tot els alumnes. Actualment, doncs, hi ha debats molt vius sobre aquest tema. Jo m'inclino per defensar aquestes mesures de discriminació positiva perquè penso que una aplicació massa rígida del model homogeneïtzador de l'escola té uns efectes contraproductius i acaba aprofundint les desigualtats, tenint en compte que exclou unes categories d'alumnes en recórrer, sovint d'una manera molt elitista, a la competitivitat, a la recerca del rendiment que beneficia els millors i deixa de banda molta gent. A més a més, culpabilitza els que fracassen, perquè si fracassen se'ls diu que és culpa seva, que han estat tractats igual que els altres i, per tant, són responsables del seu fracàs. Per això em sembla que una atenció especial, uns esforços especials adreçats a les categories d'alumnes més desfavorits, no són contradictoris amb un funcionament democràtic de l'escola, i podria fins i tot ser una condició necessària per promoure'l si totes aquestes mesures fossin pensades com una etapa per permetre als alumnes de tornar al règim comú. Ho plantejo, si de cas, amb molta prudència, per tal de provocar el debat que molts de vostès tenen més capacitat per desenvolupar que no pas jo. Per tant, m'aturaré aquí tot demanant-vos disculpes per no haver atorgat un lloc més gran a l'escola. Ara, ja els havia avisat que no podia fer-ho. Desitjo si més no que a partir del que he dit hi hagi matèria per continuar la discussió. Sigui com sigui, els agraeixo la seva atenció.

Nota sobre l'autor

Robert Castel és sociòleg i director d'estudis a l'École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS) de París. Es va formar alhora a l'escola de Pierre Bourdieu i de Michel Foucault. Als anys seixanta va treballar amb Pierre Bourdieu i, més tard, es va interessar per temes relacionats amb la psiquiatria i la psicoanàlisi, i es va aproximar a Michel Foucault. Des dels anys noranta la seva obra s'ha centrat sobretot en «la nova qüestió social», fent l'anàlisi de les intervencions socials, la protecció social i la transformació de les polítiques socials i laborals. Les seves recerques analitzen els processos de constitució de la societat salarial, després del seu enderroc a partir de mitjan anys setanta, i aclareixen les conseqüències d'aquestes dinàmiques sobre la integració social i l'estatus de l'individu contemporani. El seu darrer treball és *La montée des incertitudes*, París: Le Seuil («La Couleur des Idées»), 2009.

Debats d'Educació

1. **Els pilars de l'educació del futur.** Juan Carlos Tedesco. Maig 2005, 22 p.
2. **L'educació del futur i els valors.** Javier Elzo. Maig 2005, 55 p.
3. **Per què l'escola no és una empresa?** Christian Laval. Maig 2005, 30 p.
4. **Educació: dret o mercat?** Joan Coscubiela. Maig 2005, 18 p.
5. **És il·limitat el rendiment educatiu? La importància d'avaluar l'educació amb una perspectiva internacional.** Andreas Schleicher. Juliol 2006, 27 p.
6. **La pràctica solidària com a pedagogia de la ciutadania activa.** María Nieves Tapia. Juliol 2006, 56 p.
7. **Claus de l'èxit del sistema educatiu finlandès.** Reijo Laukkanen. Juliol 2006, 26 p.
8. **Comprendre la segona generació a través d'una òptica transnacional.** Peggy Levitt. Febrer 2007, 39 p.
9. **Identitats: la crisi política de l'escola.** Salvador Cardús i Ros. Abril 2008, 20 p.
10. **Propostes entorn del professorat i el Sistema Educatiu Català.** Miquel Martínez. Desembre 2008, 40 p.
11. **L'educació en un món de diàspores.** Zygmunt Bauman. Desembre 2008, 32 p.
12. **L'emergència del lideratge del sistema.** David Hopkins. Juny 2009, 16 p.
13. **La crisi de la cohesió social: escola i treball en temps d'incertesa.** Robert Castel. Octubre 2009, 20 p.

